

HRVATSKI INTELEKTUALCI U MUZEJIMA 1939.–1947.: PRAKSE I PREZENTACIJE

Vlatka Filipčić Maligec

UDK: 316.344.32“1939/47“:069(497.5)

Pregledni članak

Sažetak: U radu se daje pregled hrvatskih muzeja koji u svojim postavima predstavljaju djelovanje intelektualaca tijekom Drugog svjetskog rata te pokušava odgovoriti na pitanje zašto je to važno danas istraživati.* Traži se odgovor na pitanje koji su intelektualci prikazani u muzejima i muzejskim postavima te istražuje je li to rezultat objektivnih okolnosti ili politike? Detaljnije se propituje muzejske ustanove u povijesnim promjenama na primjeru Ivana Meštrovića i Antuna Augustinčića. U Muzejima Ivana Meštrovića upoznaje se umjetnika Meštrovića, ali ne i intelektualca i djelatnog političara, a jednako je i u Galeriji Antuna Augustinčića. Sudbina pojedinih memorijala povezuje dva rata: tako je kuća obitelji Ribar u Vukmaniću, posvećena trojici intelektualaca koji su ostavili manji ili veći trag u povijesti, devastirana tijekom Domovinskog rata, a postav još uvijek nije obnovljen. Današnji hrvatski muzejski postavi koji govore o intelektualcima zahvaćenima vihorom Drugog svjetskog rata govore i o nama koji se očitujemo ili šutimo, koji obnavljamo i nanovo gradimo ili pak ostavljamo onakvim kakvo jest ono što je u nekom novom valu nasilja uništeno.

Cljučne riječi: muzeji, Drugi svjetski rat, memorijali, kultura sjećanja

Što su bolji muzeji u državi, to je bolja i sama država.¹ Možemo se, naravno, složiti ili ne s ovom mišlju Tomislava Šole, no ne možemo ignorirati činjenicu da broj ljudi koji posjećuju muzeje nije mali. Iako je taj broj u Hrvatskoj postotno manji nego na europ-

* Ovaj je članak početak istraživačkog rada na muzejskim postavima o „kratkom dvadesetom stoljeću” i o Drugom svjetskom ratu te pokušaj da se kritički provjeri prezentacija intelektualaca tijekom toga vremena. Kada se uspoređuju historografski radovi i muzejski postavi i izložbe o ovome razdoblju, uočljiva je prezentacija i interpretacija, naročito kada je riječ o osobama, napose intelektualcima. Često osobe, ali i događaji, koji su ostavili neizbrisiv trag u kulturnoj, političkoj i intelektualnoj povijesti nisu prezentirane u muzejskim postavima, a njihovom radu i djelovanju nisu posvećene ni monografske izložbe. Cilj je istraživanja pokušati doći do odgovora na pitanje zašto muzeji postavi i izložbe „govore” o nekim pojedincima, napose intelektualcima, a o drugima ne te su prezentacije i interpretacije nerijetko u neskladu s historiografskima. Razlozi su tome očito različiti i objašnjenja su samo dijelom političke naravi, a mnogo više kulturne i profesionalno muzeološke, ali su i u vezi s dominantnim obrascima kulture sjećanja. Osim samih postava, analizirat će se i sakupljačka politika muzeja kroz prizmu prikupljanja predmeta intelektualne povijesti, ne samo ovog, već i cijelog promatranog razdoblja. Istraživanje će se realizirati kao sastavni dio obveza u radu na doktorskoj disertaciji na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom prof. dr. sc. Žarke Vujić i prof. dr. sc. Tvrтка Jakovine.

¹ Tomislav ŠOLA, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji. Prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb 2003., 166.

skom Zapadu, na godišnjoj razini naše muzeje posjeti oko 2.500.000 posjetitelja,² što je više od polovice stanovništva. Naravno, ima muzeja koje se posjećuje više puta godišnje, kao što ima i onih u koje se nikada ne ulazi. Navedena brojka i dalje nije mala. Jedan je od današnjih muzejskih zadataka zadovoljavanje potrebe ljudi da ih muzeji „preko selektiranih iskustava, bilo dalekih ili bliskih u vremenu, učine boljima i mudrijima” te su oni „jedini koji mogu promijeniti stvari, bar kad je riječ o odnosu prema prošlosti i potrebi da iz nje izvučemo plemenite poruke”.³ Tvrditi da su muzeji jedini koji mogu promijeniti stvar očito je pretjerano, no svakako je važno što muzeji i muzejski postavi komuniciraju svojim posjetiteljima. A iskustva intelektualaca u ratnim vremenima upravo su ona vrsta iznimnih iskustava koja ljudima mogu biti svojevrsni moralni orijentiri.

Moderne muzeje možemo promatrati kao ogledalo u kojem se zrcale stavovi određene zajednice o sebi samoj, ili – u slučaju povijesnih muzeja – o vlastitoj prošlosti kakvu određena zajednica želi pamtiti.⁴ U muzejima se čuva ono što će „nas” pokazati u pozitivnom svjetlu.⁵ Muzejska je zadaća prikupljati materijalne, a time i idejne *dokaze* kojima društvo definira i objašnjava samo sebe, svoje vrijednosti, ali i svoje prostorno-vremenske granice.⁶ Teorijski, oni su pritom okrenuti najširoj publici, a u stvarnosti, prije svega određenim društvenim skupinama.

Muzeji osnovani nakon 1945. godine o razdoblju Drugoga svjetskog rata

Izložbena djelatnost smatrana je važnim segmentom ratne propagande, ali i svojevrsnim oblikom ilegalne borbe u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Tako su ustaške vlasti pokušavale izložbom opravdati legitimnost Jasenovca.⁷ Nezavisna Država Hrvatska se promovirala na Venecijanskom bijenalu. Osnovan je bio i Ratni muzej i arhiv NDH, čiji je fundus kasnije uključen u fundus Hrvatskoga povijesnog muzeja. Njegova je jezgra bila zbirka starog oružja Milana Prauspengera, ali su mu u ratnim uvjetima stalno pristizali novi predmeti. Imao je četiri odsjeka: Odsjek za ratnu povijest, Slikarski odsjek, Ratni arhiv i Ratni muzej.⁸ S druge strane, antifašistički Akcioni odbor intelektualaca, slikara i kipara, organizirao je u Splitu 1943. godine ilegalnu izložbu slika u stanu slikara i kipara Marina Studina.⁹ Koristeći ugovorenu lozinku, koja se širila preko provje-

² Usp. http://www.mdc.hr/UserFiles/Image/projekti/statistika/Posjet_muzejima_%202011_posjecenost.pdf.

³ T. ŠOLA, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji*, 163.

⁴ Marc MAURE, „Miror, Window or Showcase? The Museum and the Past”, *ICOFOM Study Series – ISS 35*, Munich – Alta Gracia 2006., 347-348. Ovdje 347.

⁵ Ljiljana GAVRILOVIĆ, *Muzeji i granice moći*, Beograd 2011., 123.

⁶ *Isto*, 12.

⁷ Naslov izložbe bio je *Godina dana sabirnih i radnih logora Ustaške obrane*, a za nju se snimao i propagandni film. (Slavko GOLDSTEIN – Ivo GOLDSTEIN, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, Zagreb 2011., 550.)

⁸ Dolores IVANUŠA, „Likovna zbirka 20 stoljeća”, *Museum 1846.–1996.*, (ur. Maja Škiljan), Zagreb 1996., 40. Ratni muzej i arhiv Prvog vojno-znanstvenog zavoda Oružanih snaga NDH osnovan je Pavelićevom zakonskom odredbom od 26. svibnja 1941. (Rhea IVANUŠ – Nataša MATUŠIĆ, „Zbirka fotografija, filmova i negativa”, *Museum 1846.–1996.*, 113., 115.)

⁹ Marin Studin (1895.–1960.), između dva svjetska rata radio je na srednjim školama, a kasnije na akademijama priijenjene umjetnosti u Beogradu i Zagrebu. („STUDIN”, *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 10, Zagreb 2008., 307.)

renih veza, izložbu je vidjelo kroz pet mjeseci oko 2000 ljudi. Prihod od izložbe pripadao je narodnooslobodilačkim odborima i posebno je korišten za pomoć umjetnicima koji su odbijali raditi za Talijane pa su praktično bili bez prihoda.¹⁰ Na Prvom kongresu kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom 1944. godine bile su postavljene i likovna izložba i izložba fotografija.¹¹ Na likovnoj je izložbi sudjelovalo trinaest autora¹² s 270 djela, a Vanja Radauš, Miro Ostrogović, Franjo Mraz i Ivo Čaće govorili su na Kongresu o svojim shvaćanjima uloge likovnih umjetnosti tijekom i nakon Narodnooslobodilačkog rata.¹³ Tijekom rata umjetnici i amateri u Narodnooslobodilačkom pokretu organizirali su brojne izložbe karikatura, štampe, džepnih novina, narodnih rukotvorina itd.¹⁴

Slika 1. Akteri hrvatske partizanske kulture: „mladi” Vanja Radauš i „stari” Vladimir Nazor u Topuskom 1944. godine

Nakon 1945. godine u Jugoslaviji je utemeljen velik broj muzeja i muzejskih postava o Narodnooslobodilačkoj borbi. Postavlja se pitanje, koliko i kako su u njima bili predstavljeni intelektualci. Naravno, otvoreno je i pitanje kako se pritom shvaćalo pojam „intelektualac”. Prije svega, samo su intelektualci koji su se opredijelili za novu državu imali izgleda naći svoje mjesto u muzejskim postavima. Već 1945. godine izdane su Upute za prikupljanje materijala iz Narodno-oslobodilačke borbe za Muzej narodnog oslobođenja.¹⁵ Jedna od stvari na koje treba obratiti posebnu pažnju, upozoravalo se u Uputama, je prikupljanje propagandnog materijala, stamparija i šapirografa na kojima se materijal izrađivao. Između ostalog tražilo se prikupljanje podataka o ulozi političkih komesara kao veze između naroda i vojske. Posebna skupina pitanja odnosila se na Hrvatsku seljačku stranku! (Tražilo se da se dokumentiraju podaci o stavu vodećih ljudi HSS-a prema partizanima, okupatorima i ustašama, tko je od poznatih HSS-ovaca prišao partizanima, kako je izvršni odbor HSS-a djelovao na narodne mase i „s kakovim političkim programom nastupa izdajnička Mačekova klika, te njen utjecaj”). Kultura, prosvjeta i razonoda bili su poseban dio Uputa. Tražilo

¹⁰ Dolores IVANUŠA, *Hrvatska likovna umjetnost u Narodnooslobodilačkom ratu (crteži i grafika): izložba, Kraljevo, listopad 1987*, Zagreb 1987., 3., 4.

¹¹ Drago ROKSANDIĆ, „Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske (Topusko, 25.-27. lipnja 1944.): iskustvo i apropijacije”, *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., 97.-118.

¹² Bili su to Zvonimir Agbaba, Ivan Čaće, Vilim Čerić, Lela Čermak, Marijan Detoni, Alfred Krupa, Franjo Mraz, Edo Murtić, Zlatko Prica, Vanja Radauš, Stjepan Rajković, Vjekoslav Rukljač i Petar Šimaga. (Dolores IVANUŠA, *Umjetnost hrvatskog antifašizma*, Zagreb 1994., 10.)

¹³ *Isto.*

¹⁴ *Isto*, 11., 77. Izložba narodne umjetnosti i zanata bila je organizirana u zbjegu u El Shattu, a kasnije je prenesena i u Kairo i Aleksandriju.

¹⁵ *Upute za prikupljanje materijala iz Narodno-oslobodilačke borbe za Muzej narodnog oslobođenja*, Zagreb 1945.

se prikupljanje plakata, programa i snimaka. Štampa je također bila izdvojena kao jedno od pet osnovnih područja.¹⁶

Muzej narodne revolucije osnovan je na temelju Zakona o osnivanju Muzeja narodnog oslobođenja već 1945. godine. Muzej će 1954. promijeniti ime u Muzej narodne revolucije. U prvo vrijeme nije bilo jasnog razgraničenja između pojedinih institucija tko prikuplja koju vrstu građe.¹⁷ Djelovanjem ovih muzeja nisu svi bili zadovoljni. Komisija za historiju Saveza komunista Jugoslavije još i 1960-ih godina bila je nezadovoljna političkim stanjem u muzejima i načinom postavljanja izložbi.¹⁸

Među osnovanim muzejima bilo je i memorijala posvećenih istaknutim, uglavnom mrtvim, pojedincima. Izuzetak je bila Titova rodna kuća. Bio je to trenutak zaokreta u muzejskoj politici, posve u skladu s „duhom vremena”. Dok je u tradicionalnim muzejima seljačka kultura bila prikazivana kao temelj nacionalnog identiteta, novoutemeljenima je bila glavna zadaća predstaviti radnički pokret i narodnooslobodilačku borbu, a naročito njezine heroje kao temelj nove jugoslavenske države. Muzejske postavne često su se svodile na izlaganje izabranih dokumenata – često njihovih kopija – a o ostalim zadaćama kojima bi se muzejske ustanove trebale baviti jedva da je bilo govora.

Krajem 1980-ih godina neki od ovih muzeja pripremali su nove postavne, usklađene s bitno promijenjenim „duhom vremena”. Tako se 1989. pisalo o novom stalnom postavu Muzeja revolucije naroda Hrvatske, koji se trebao preimenovati u Muzej suvremene povijesti Hrvatske, koji do danas nije realiziran. Novim se postavom željelo ispraviti grešku nastalu prilikom osnivanja Muzeja, kada je on stavljen u „konceptijski zrakoprazan prostor”, što znači da je povijesno gradivo ostalo bez svoga povijesnog utemeljenja. Na taj je način i Komunistička partija Hrvatske/Jugoslavije kao glavni protagonist postavne „plutala je u nekoj imaginarnoj društvenoj dolini”.¹⁹ Predloženi postav je u svome trećem dijelu prikazivao razdoblje od 1941. do 1945. godine i to s tri aspekta: vojnog, političkog i kulturnog. Cilj je bio prikazati svakodnevni život naroda i vojske, u borbi i na slobodnom teritoriju. Poslijeratno razdoblje trebalo je obuhvatiti brojne fenomene nakon kraja rata i stvaranja nove vlasti. Trebale su biti prikazane čak i marginalne i alternativne grupe. Do realizacije ovoga postavne nije nikada došlo.²⁰

Tijekom svog djelovanja Muzej revolucije naroda Hrvatske postavio je najmanje dvije izložbe posvećene intelektualcima, jednom pjesniku i jednom političaru: Vladimiru Nazoru i dr. Vladimiru Bakariću.²¹

¹⁶ *Isto*, 3.-12.

¹⁷ Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, *U skladu s marksizmom ili činjenicama*, Zagreb 2013., 428.-445., 478.

¹⁸ *Isto*, 480., 481.

¹⁹ Đurđa KNEŽEVIĆ, „Budući postav Muzeja revolucije naroda Hrvatske ili Muzeja suvremene povijesti u Hrvatskoj”, *Informatica Museologica*, 1989., br. 1/2, 46.

²⁰ *Isto*, 46.-47.

²¹ <http://www.mdc.hr/hr/mdc/knjiznica/katalog-knjiznice/?a=&n=&i=Muzej%20revolucije%20naroda%20hrvatske&vg>.

Promjene pristupa muzejskim postavama u razdoblju tranzicije

U doba tranzicije, devedesetih godina 20. stoljeća, u Hrvatskoj se s jednim izuzetkom nijedan od sedam muzeja revolucije, četiri memorijalna muzeja u sastavu spomen-parkova ili spomen-područja te više od 130 zbirki, odjela ili izložbi radničkog pokreta, narodno-slobodilačkog rata te socijalističke izgradnje više nije bavio isključivo razdobljem Drugoga svjetskog rata. Izuzetak je Memorijalni muzej u sastavu Spomen-područja Jasenovac.²²

U muzejskim ustanovama posvećenim ovom razdoblju tek se dijelovi odnose na intelektualce, kao što je to slučaj s Memorijalnim muzejom Spomen-područja Jasenovac, u kojemu je stradanje intelektualaca u logoru jedna od tema postave. Jedan od jasenovačkih zatočenika bio je i prof. dr. Antun Barac koji je svoje tajne logorske bilješke iznio sakrivene u porubu hlača.²³ Međutim, za stvaranje jasnije slike o Jasenovcu i kao stratištu hrvatskog naroda trebalo bi pokazati da je u njemu svoj život izgubio npr. i književnik Mihovil Pavlek Miškina te da je u Jasenovcu bio zatočen i dr. Vladko Maček.²⁴ Spomen-muzej u Jasenovcu bio je otvoren tek 23 godine nakon svršetka rata. Jedan od bivših logoraša, Milko Riffer, na primjer, pisao je 1961. da je nezadovoljan općim stanjem u kulturi sjećanja na Jasenovac. Stanje je ovako opisao:

Na zapuštenoj i šikarom obrasloj zemlji, na kojoj su nekada stajali zidovi, barake, osmatračnice s mitraljezima i reflektorima, bunker i ostale zgrade za mučenje, uključivši i kružne peći ciglane, koje su služile kao krematorij za žive ljude, nema tragova o tom najvećem groblju Jugoslavije, osim nekoliko u zemlju pobodenih tabli, koje govore topografskim jezikom o nekadašnjoj logorskoj stvarnosti.²⁵

Drugo spomen-područje posvećeno logorskim žrtvama, spomen-područje logora „Danica” u Koprivnici, zapušteno je nakon 1991. godine, kada je zatvoren spomen-muzej.²⁶ U zavičajnom muzeju u Jastrebarskom čuvala se i dokumentacija o tamošnjem koncentracijskom logoru.²⁷ Inicijativa za osnivanje muzeja s memorijalnom zbirkom, kao mjesta sjećanja, na području talijanskog koncentracionog logora na Molatu otvorena je već dugi niz godina.²⁸

Koncentracijski logori bili su mjesta u kojima su intelektualci tijekom Drugoga svjetskog rata nerijetko završavali svoje živote. Neki su memorijali i muzeji nastali kao mjesta sjećanja na njih. Nastajali su s ciljem da prikažu njihove živote i djelovanje, napose u okolini u kojoj su kao mjesta sjećanja utemeljivani.

²² Nataša MATAUŠIĆ, „Otok Vis – memorijalni muzej – Titova špilja jučer, danas, sutra”, *Autentičnost i memorijalna mjesta: problemi, potencijali, izazovi*, Kumrovec 2005.

²³ Stalni postav JUSP Jasenovac.

²⁴ S. GOLDSTEIN – I. GOLDSTEIN, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, 73.

²⁵ Milko RIFFER, *Grad mrtvih. Jasenovac 1943.*, Zagreb 2011., XXIX.

²⁶ Višnja ZGAGA (ur.), *Vodič kroz hrvatske muzeje i zbirke*, Zagreb 2011., 450.

²⁷ *Muzeji, galerije i zbirke u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1981., 28.

²⁸ *Informatica Museologica*, „Iz hemeroteke Muzejskoga dokumentacionog centra”, *Informatica Museologica*, 1989., br. 1/2, 112.: „J. M.: Uspomena na junake. Slobodna Dalmacija, Split 1989. (24. 10.)”, str. 9, ilustr.: U bivšem fašističkom koncentracionom logoru na Molatu otvara se Spomen-područje žrtvama fašističkog terora i Memorijalna zbirka o stradanjima logoraša.” Dodatnu nedoumicu donosi što na http://www.molat.net/o_otoku.php (1. svibnja 2013.) stoji da na otoku postoji muzej.

Memorijalni muzej Ivana Gorana Kovačića u Lukovdolu djeluje u sklopu Hrvatskog povijesnog muzeja. Otvoren je kao područna zbirka Muzeja revolucije naroda Hrvatske 1975. godine. Muzejska postava obrađuje nekoliko tema: Goran i Lukovdol, Goran književnik i novinar, Goran u partizanima (Goranov život u partizanima, nastanak njegova najpoznatijeg djela *Jama* te nerazjašnjeno pjesnikovo ubojstvo). Dvije teme posredno su s njime u vezi: Goranov zavičaj i Goranovo proljeće.²⁹ Muzej daje drugačiji uvid u Goranovo stvaralaštvo nego pisana građa: posjetitelj upoznaje prostor u kojem je stvarao, sluša glazbu koju je Goran radeći slušao, vidi knjige koje je čitao. Jezik muzeja omogućuje uvid u mnogostrukost njegove ličnosti, upoznaje posjetitelja s njegovim prijateljima i njihovim djelima. Do izražaja dolazi, pored književničke i novinarske, njegova manje poznata profesionalna djelatnost – prevoditeljska. Fotografije i dokumenti svjedoče o njegovom predratnom javnom i političkom radu. Njegovi govori nisu prolazili nezapaženo ni kod sugrađana, ali ni pred očima vlasti.³⁰

Slika 2. Muzeološka imaginacija: radna soba Ivana Gorana Kovačića u Lukovdolu

U Raklji postoji Memorijalna zbirka Mije Mirkovića – Mate Balote. Bio je ekonomist, sveučilišni profesor, čakavski pjesnik, političar... Njezin novi postav nastao je dijelom iz želje Istarske županije da obilježi i muzealizira rodne kuće znamenitih Istrana. Mijo Mirković rat je proveo što na Krku, što u zatvoru, što u partizanima, a poslije rata bio je visoki

²⁹ <http://www.hismus.hr/hr/izlozbe/aktualne-izlozbe/ivan-goran-kovacic-i-njegov-zavicaj-2003-lukovdol/>.

³⁰ Postav Memorijalnog muzeja. Vidi i Lucija BENYOVSKY, *Ivan Goran Kovačić i njegov zavičaj*, Zagreb 2003., 41.-44.

državni funkcionar u Vladi FNRJ – svojevrsni prototip društveno angažiranog intelektualca. Memorijalna zbirka, postavljena u njegovoj rodnoj kući, podsjeća na njegovo bogato životno djelo.³¹ U sklopu Gradskog muzeja u Jastrebarskom postoji Spomen-soba dr. Vladka Mačeka. U njoj je izložena građa koja se odnosi na povijest Hrvatske seljačke stranke, kao i Mačeka osobno.³²

Muzej grada Zagreba, za razliku od nekih drugih naših gradskih muzeja, svoj stalni postav ne završava 19. stoljećem niti „preskače” dio dvadesetog stoljeća. Dio je prostora posvećen i Drugom svjetskom ratu te razdoblju neposredno prije i poslije njega (dijelovi postavne „Drugi svjetski rat”, „U socijalističkoj stvarnosti” itd.), ali se o fenomenima intelektualnog stvaralaštva zapravo najviše može saznati iz mnoštva plakata izloženih kao „Odjeci zagrebačkih zbivanja”. U sklopu ovog muzeja postoje tri memorijalne zbirke posvećene intelektualcima koji su djelovali i tijekom Drugoga svjetskog rata: Zbirka Cate Dujšin-Ribar i dr. Ivana Ribara, Zbirka Miroslava i Bele Krleže te Zbirka umjetnina Tille Durieux, koja je jedina izložena u središnjoj zgradi Muzeja grada Zagreba.

Memorijalna zbirka Bele i Miroslava Krleže uređena je u stanu u kojemu su živjeli od 1952. godine do svoje smrti te svjedoči prije svega o njihovu životu i djelovanju nakon razdoblja o kojemu je riječ. U Zbirci Cate Dujšin-Ribar i dr. Ivana Ribara čuva se i likovna ostavština Jurice Ribara, sina dr. Ivana Ribara. Slikarica Cata Dujšin (rođ. Gattin) udala se za dr. Ivana Ribara 1952. godine, nakon što je 1947. godine postala udovica.³³ Dr. Ivan Ribar je u ratu izgubio cijelu obitelj, sinove Ivu Lolu i Juricu te suprugu (...). Memorijalna zbirka dr. Ivana Ribara i Cate Dujšin-Ribar, otvorena u njezinu zagrebačkom stanu, čuva uspomene na veći broj intelektualaca čije je stvaralaštvo obilježeno i iskustvom Drugoga svjetskog rata, napose prvog Catinog supruga Dubravka Dujšina (1894.–1947.). Dubravko Dujšin je bio glumac, redatelj, kazališni pedagog, prevoditelj te tajnik i potpredsjednik Udruženja glumaca.³⁴ Cata, osim što je bila slikarica, bila je i pjesnikinja. Njihov je stan u vrijeme dok su u njemu zajednički živjeli (1936.–1947.) bio okupljalište glumaca, pjesnika i slikara. Postav posvećuje više pažnje opisu izloženih predmeta nego priči o ljudima koji su u tom prostoru živjeli. „Duh vremena” posjetitelj može najjače osjetiti u radnoj sobi dr. Ivana Ribara: osim uspomena na poginule sinove, u sobi se nalazi i knjižnica dr. Ivana Ribara te Augustinčićeva bista Josipa Broza Tita.

Jedan od muzeja nastalih tek u Republici Hrvatskoj, Muzej blaženog Alojzija Stepinca otvoren je 2007. godine i pokazuje na koji se sve način mogu muzealizirati neki aspekti djelovanja pojedinaca tijekom rata. U postavi su pojedinačno istaknuta imena ljudi kojima je Stepinac pomogao tijekom rata, ponekad zajedno s pismima kojima od njega traže pomoć. Postav je multimedijalan i inspiriran Stepinčevom duhovnom oporukom. Proces protiv Stepinca i zatočenje u Krašiću prikazani su u prostorijama u kojima je proveo posljednje godine svog života.³⁵

³¹ Opširnije u Boris KOROMAN, „Mijo Mirković – Mate Balota u Raklju (Istra): aspekti muzealizacije književnosti i teksta”, *Muzeologija*, 43–44/2006.–2007., 325.–339.

³² V. ZGAGA (ur.), *Vodič kroz hrvatske muzeje i zbirke*, 271.

³³ Stevo RELJIĆ – Đuro MIHALJČIĆ, *Dr. Ivan Ribar i sinovi*, Zagreb 1974. Cata Dujšin-Ribar svoja je djela ostavila rodnom Trogiru. Radovi su izloženi u galeriji koja nosi njezino ime. (V. ZGAGA (ur.), *Vodič kroz hrvatske muzeje i zbirke*, 205.)

³⁴ Igor MRDULJAŠ, „DUJŠIN, Dubravko”, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3, Zagreb 1993., 680.–682.

³⁵ Ivan ULDRIJAN – Ivan MIKELNIĆ, „Vodič kroz Muzej bl. Alojzija Stepinca u Zagrebu: Učionica svjedočanstva vjere i povijesti”, http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=13332.

Zagrebački stan Marije Jurić Zagorka dijelom je uređen kao mjesto sjećanja, djelomičnom rekonstrukcijom ambijenta u kojem je živjela. U istom stanu, u njegovu većem dijelu, danas djeluje i Centar za ženske studije, koji se, pored ostalog, sustavno bavi istraživanjima Zagorkina života i njezinog opusa, ali i poticanjem inovativnih pristupa njezinoj baštini u zagrebačkom urbanom kontekstu.³⁶ Dan nakon proglašenja NDH u ovaj je stan ušla ustaška policija, zabranila izlaženje časopisa *Hrvatica*, zaplijenila nađene primjerke časopisa, novac od pretplate pa i namještaj. Zagorki je zabranjeno pisanje i objavljivanje. Tada se pokušala ubiti. Rat je preživjela zahvaljujući potpori čitateljica i bivših pretplatnica. Kasnije joj je dozvoljeno objavljivati u listu *Nova Hrvatska*. Nije se ostvarila njezina želja da se pridruži partizanskom pokretu jer partizanima nisu bili potrebni njezini „šund-romani”. Poslije rata se uključila u Antifašističkog fronta žena, a 1947. je napisala autobiografiju kao odgovor na društveni i radni bojkot kojem je bila izložena.³⁷

Iako Josip Broz Tito formalno nije bio intelektualac, u Jugoslaviji i svijetu bilo mu je dodijeljeno desetak počasnih doktorata s obrazloženjima koja otvaraju pitanja o njegovoj intelektualnoj kulturi. Međutim, muzejski postavi i dalje njeguju sliku mladog Josipa Broza kao radnika i zatočenika, a na Brijunima se Tito prikazuje kao zvijezda, što i dalje drži otvorenim pitanje kako muzealizirati intelektualne aspekte njegovog opusa.³⁸

Godine 1991. spojeni su Povijesni muzej Hrvatske i Muzeja revolucije naroda Hrvatske u Hrvatski povijesni muzej, koji još uvijek nema svoj stalni postav. Razdobljem Drugog svjetskog rata bavilo se u međuvremenu nekoliko muzejskih izložbi u kojima je bio prikazan i kulturni, a u manjoj mjeri i intelektualni život ovoga razdoblja. Na samom kraju dvadesetog stoljeća bila je organizirana izložba „Stoljeće promjena”, koja je prikazala i kulturu ovog razdoblja, napose intelektualna dostignuća (časopisi, knjige, Hrvatska enciklopedija itd.), ali fokusirajući se na stvaralaštvo pojedinih intelektualaca.³⁹

Umjetnici i njihova mjesta sjećanja: Meštrović, Augustinčić, Kljaković i Radauš

Više umjetničkih muzeja, osobito memorijalnih, posvećeno je likovnim umjetnicima⁴⁰ koji su bili angažirani i u drugim vidovima javnog života, poput Ivana Meštrovića, Antuna Augustinčića, Joze Kljakovića i Vanje Radauša. Upravo je na primjerima trojice prispomenutih moguće pobliže pokazati povezanost njihovog javnog djelovanja i nastanka muzejskih institucija jer su Meštrović i Kljaković pisali s time u vezi, a Augustinčić je dokumentiran drugim izvorima.

³⁶ V. ZGAGA (ur.), *Vodič kroz hrvatske muzeje i zbirke*, 331.

³⁷ Martina PERIĆ (sastavila), „Kronologija života i rada. Marija Jurić Zagorka”, <http://zagorka.net/kronologija-zivota-i-rada/>.

³⁸ Na Brijunima postoji izložba fotografija iz razdoblja 1947.–1980. (Nacionalni park Brijuni, Pododsjek za zaštitu kulturnih dobara). Titu su posvećeni dijelovi postava Zavičajnog muzeja Ogulin i Gradskog muzeja Sisak: Memorijalna bravarska radionica majstora Karasa te Rodna kuća u Muzeju „Staro selo” Kumrovec. U Velikom Trojstvu bio je 1972. osnovan Spomen muzej, no danas je tamo samo Etno park.

³⁹ Vidi Ankica PANDŽIĆ (ur.), *Stoljeće promjena: Hrvatski povijesni muzej, Zagreb [prosinac 2000. – 2001]*, Zagreb 2000., 72.–95. Autorica idejne koncepcije izložbe bila je Rhea Ivanuš.

⁴⁰ U Narodnooslobodilačkoj borbi sudjelovalo je 110 likovnih umjetnika samo iz Hrvatske. D. IVANUŠA, *Hrvatska likovna umjetnost u Narodnooslobodilačkom ratu*, 3.

Poslije 1945. godine i umjetnici su se prema svom ratnom opredjeljivanju dijelili na tri skupine: one koji su bili u partizanima, one koji su surađivali s okupatorima i one koji su na različite načine čekali kraj rata.⁴¹ Pripadnici sve tri skupine imali su u Jugoslaviji svoje galerije.

Ivan Meštrović (1883.–1962.) nije se slagao s politikom nove jugoslavenske države, ali je ipak hrvatskom narodu ostavio i svoja djela i nekretnine neovisno o tome što je to mogao ostvariti jedino u suradnji s vlastima NR/SR Hrvatske. Muzeji Ivana Meštrovića sastoje se od Atelijera Meštrović u Zagrebu, Galerije Meštrović i kompleksa Crikvine-Kaštilac u Splitu te Crkve Presvetoga Otkupitelja kod Otavica. U Vrpolju postoji Meštrovićeva spomen-galerija.⁴² Kako je došlo do toga da Meštrović donese odluku o ovom daru, usprkos tome što se nije trajno vratio u domovinu i što se nije slagao s novim vlastima?

Meštrović je 1941. godinu dočeka u Splitu, odakle odlazi u Zagreb, gdje su ga ustaške vlasti stavile u kućni pritvor, a potom i zatvorile, o čemu sam iscrpno piše u svojim *Uspomenama*.⁴³ Godine 1942. otišao je u Rim, a sljedeće, 1943. godine, u Švicarsku. 1947. trajno se nastanio u Sjedinjenim Američkim Državama. Jugoslavenske vlasti još su ga za vrijeme njegovog boravka u Švicarskoj pozivale da se vrati. Nesumnjivo, njegov povratak u domovinu imao bi u to vrijeme pozitivan politički odjek, osobito na Zapadu. Ne može se reći da je tu ideju Meštrović odmah i bez rezerve odbacio. Na koncu, opravdavajući se svojim zdravstvenim stanjem i svime što se nakupilo tijekom godina te duboko pogođen glasinama o partizanskim zločinima i surovim postupcima partizana u Hrvatskoj nije se želio vratiti prije nego sazna sve okolnosti zbivanja.⁴⁴ Konačno je odustao od povratka u domovinu nakon što je bio uhićen njegov brat i prijatelj Ostović, čime se htjelo i na njega izvršiti pritisak.⁴⁵

Milovan Đilas je 1949. godine posjetio Meštrovića s ciljem da ga uvjeri da se vrati u Jugoslaviju, naglašavajući da mu je mjesto u domovini, a ne u izgnanstvu. Đilas je Meštroviću prenio da se na vladinim sjednicama više puta raspravljalo o njegovom povratku i da je zaključeno da mu se jamči da će mu biti vraćeni kuća i radionica, osigurati sloboda stvaranja te pružiti sve što treba njemu i obitelji „pa čak i auto”. Tita je zanimalo zašto se odbio vratiti bar u posjetu, kad bi mu bilo omogućeno da vidi sve svoje prijatelje, „pa i one koji su u zatvoru”. Meštrović je odgovorio da ne može prihvatiti takav povlašteni položaj, dok bi u njegovoj okolini ostali bili gladni i goli: „Tu sam ja, gospodine Đilase, čini mi se, više socijalist nego vi i vaš maršal.”⁴⁶ Đilas je iznio Meštroviću i prijedlog da napravi projekt muzeja u kome bi bile smješteni njegovi radovi iz Splita i Zagreba, na što mu je Meštrović odgovorio da kuću u Splitu ionako ostavlja Hrvatskoj pa da će njegove stvari biti tamo izložene. Osim toga, Đilas je želio u ime jugoslavenske vlade kupiti njegovu *Pietà*, tada izloženu u Metropolitanu, što je Meštrović odbio s obrazloženjem da ne bi bilo u redu prepustiti komunistima takvo djelo na vjersku temu.⁴⁷

⁴¹ Vidi Goran MILORADOVIĆ, *Lepota pod nadzorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*, Beograd 2012., 177., 178.

⁴² Ivan Meštrović igrom je slučaja rođen u Vrpolju, gdje je proveo prvu godinu svoga života. Godine 1958. mjestu je darovao skulpturu *Majka i dijete*. Spomen-galerija otvorena je 1972., a godinom osnutka smatra se 1957., kada je osnovano Kulturno društvo Ivan Meštrović. Dio fundusa galeriji je darovala Meštrovićeva kći Marica. (<http://hvm.mdc.hr/spomen-galerija-ivana-mestrovica,532%3AVRP/hr/info/>)

⁴³ Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1993.

⁴⁴ *Isto*, 350.

⁴⁵ *Isto*, 353. Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti II*, München – Barcelona 1984., 335.

⁴⁶ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 361.

⁴⁷ *Isto*, 360., 361.; B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti II*, 479.-481.

Ni kasnije Meštrović nije sasvim odbacio mogućnost povratka u Jugoslaviju. Tako je u pismu Bogdanu Radici iz 1952. napisao: „Ja nisam nikada rekao, da se ne vraćam, ali isto tako nisam rekao, ni kad se vraćam. Ja to ni sam ne znam, jer to ne ovisi o meni, nego o prilika- ma.”⁴⁸ Meštrovićeva spremnost na razgovor s Titom nije nailazila na dobar odjek kod većeg dijela emigracije. Maček je u jednom pismu napisao: „Osobno imam barem zadovoljštinu, da se je potvrdila ispravnost mog mišljenja, da umjetnost i politika ne idu zajedno.”⁴⁹ Meštrović je smatrao vrlo štetnim povezivanje hrvatskog pitanja na Zapadu s ustaštvom i NDH i u tome se slagao s Mačekom. Ali inače, kao što je Maček isticao da politika i umjetnost ne idu zajedno, Meštrović je smatrao da se od profesionalnih političara i patriota ne treba ničemu nadati.⁵⁰

Slika 3. Simboli dva različita hrvatsva i hrvatska jugoslavenstva: Josip Broz Tito i Ivan Meštrović na Brijunima 1959. godine

Meštrović se odlučio doći u Jugoslaviju nakon što mu je dozvoljeno da posjeti Stepinca.⁵¹ Vijest o ovoj posjeti izazvala je veliko uzbuđenje. Na putu su ga pratile supruga Olga i unuka. Nakon posjeta Zagrebu i Stepincu u Krašiću, Meštrovićevi su na Titov poziv otišli na Brijune. U razgovoru Tita i Meštrovića tema je bio i Meštrovićev kiparski rad, koji je Tito pratio preko reprodukcija. Meštrovićevi su posjetili i Rijeku te konačno otišli u Split i Otavice. Na putu za Otavice umjetnik je posjetio i Drniš, čijem je muzeju poklonio 65

⁴⁸ *Isto*, 473.

⁴⁹ *Isto*, 483.

⁵⁰ *Isto*, 489.

⁵¹ Zadnji Meštrovićev posjet Jugoslaviji opisali su Ante Smith Pavelić i Bogdan Radica u članku u *Hrvatskoj reviji*, a kasnije ga je Radica prenio i u svojoj knjizi. Ante SMITH PAVELIĆ – Bogdan RADICA, „Zadnji Meštrovićev pohod Hrvatskoj”, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), prosinac 1962., sv. 4 (48), 319.-332.; B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti II*, 531.-544.

svojih crteža. Meštović je posjetio i galeriju u Splitu. Bio je zadovoljan načinom na koji je uređena te je svoje zadovoljstvo izrazio i autoru postava Cviti Fiskoviću, rekavši mu da je umjetnine izložio s puno vještine i razumijevanja.⁵² Meštović je umro u Indijani, no posmrtni su mu ostaci preneseni u obiteljski mauzolej u Otavicama.⁵³

U Muzejima Ivana Meštovića sačuvani su dokumenti koji govore o njegovom životu, radu i razmišljanju u razdoblju Drugoga svjetskog rata, npr. njegova korespondencija. Međutim, sam postav ne daje nam potpunu sliku Meštovića kao intelektualca zahvaćenog ratom. Istina, dio pisane građe sam je Meštović spalio prije uhićenja u Zagrebu, slijedeći savjet da uništi dokumente koji bi ga mogli kompromitirati kod ustaša.⁵⁴ U Ateljeu Meštović u Zagrebu čuvaju se raniji Meštovićevi radovi, izloženi čak i bez pojedinačnih legendi, koje posjetitelji mogu pratiti prema preslikama koje dobivaju na ulazu. Radovi izloženi u Ateljeu pripadaju ranijoj fazi umjetnikova stvaranja. Neupućeni posjetitelji će se teško snaći u njihovoj tematici i neće ništa saznati o Meštovićevom životu i radu nakon posjete Ateljeu. Galerija Meštović u Splitu ne daje puno više informacija. Oba su postava daleko od traženja da se obavijesti o predmetima „obaviju” slojevima interpretacije prije nego što publika uopće uzmogne shvatiti važnost pojedinačnog predmeta.⁵⁵ Tako Meštovićevi memorijali pružaju samo estetski doživljaj i zakidaju nas za ostale mogućnosti interpretacije koje im stoje na raspolaganju.

Antun Augustinčić (1900.–1979.) pripada skupini umjetnika koji su bili u partizanima. Kao poznatog komunistu, Gestapo ga je uhitio 25. travnja 1941. i prebacio u zatvor u Graz. Nakon nekoliko mjeseci bio je oslobođen i vraćen u Zagreb, gdje je nastavio raditi, istovremeno održavajući tajne partijske veze. Postoji mišljenje da je Augustinčić imao ulogu veze između Tita i Pavelića.⁵⁶ Augustinčić će za vrijeme boravka u Zagrebu i portretirati Pavelića. Kasnije će pričati:

Jednog me dana iznenada posjetio Pavelićev sekretar i pozvao da moram odmah portretirati Pavelića. (...) Pavelić me lijepo primio. (...) Kad su došli Eugen Dido Kvaternik i još neki njegov ministar, povremeno su svoje poglede bacali na mene, čas na Pavelića. Trajalo je to tako otprilike pola sata, kad odjednom Pavelić, primijetivši to pogledavanje, reče, smiješeći se: „Što gledate, nije to Gestapo, to je kipar Augustinčić”.⁵⁷

Eugen-Dido Kvaternik to ovako opisuje:

Već početkom 1942. osvanuli su na Pavelićevom dvoru razni prononsirani komunisti i partizanski agenti. Na sve njih redarstvo je upozorilo dr. Pavelića (...) Tako npr., dok su hrvatski umjetnici Meštović i Kljaković ležali u zatvoru, Pavelića je kipom ovjekovječio notorni komunist Augustinčić, koji je kod Pavelića isposlovaio slobodu mnogim komunistima.⁵⁸

Augustinčić nije nikada objasnio svoju eventualnu ulogu „veze” između Pavelića i Tita. Tek je ispričao:

⁵² B. RADICA, *Živjeti nedoživjeti II*, 542., 544.

⁵³ *Isto*, 564., 565.

⁵⁴ I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 289.

⁵⁵ Sophia BAKOGIANN – Evangela KAVAKLI – Alexandra BOUNIA, „Predmeti iz prošlosti, priče za sadašnjost”, *Muzeologija*, 41–424/2004.–2005., 13.

⁵⁶ Darko BEKIĆ, *Vojin Bakić ili kratka povijest kiposlavlje*, Zagreb 2006., 35., 47.

⁵⁷ *Isto*, 51.

⁵⁸ *Isto*.

Slika 4. Revolucionarni modernizam u hrvatskom kiparstvu: Antun Augustinčić, *Nošenje ranjenika*

kralju Tomislavu Roberta Frangeš-Mihanovića.⁶²

Stoga je zanimljivo da npr. *Hrvatski biografski leksikon*⁶³ navodi da je nakon povratka iz zatvora Augustinčić živio u ilegali. Ipak, u to je vrijeme portretirao Antu Pavelića i izlagao na međunarodnoj izložbi. Možda 1983. još nije bilo moguće reći da je Titov osobni prijatelj portretirao Pavelića. No, jednako tako, ni *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* iz 1995. ništa ne kaže o njegovom djelovanju u NDH.⁶⁴

Augustinčić sam odlazi u partizane nakon što je sudjelovao u prebacivanju u partizane Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića, što je, uz nešto raniji odlazak grupe glumaca iz Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, ostavilo dubok dojam na čitavo zagrebačko građansko društvo.⁶⁵

Za razliku od portretiranja Pavelića i izrade Staljinovog kipa, rad na Titovom spomeniku Augustinčić je češće spominjao. Pred Drugo zasjedanje AVNOJ-a Augustinčić je u Jajcu stanovao u Titovom susjedstvu, gdje ga je – u nekoliko se navrata kasnije sjećao – posjetio Dalmatinac koji je salutirao Titu koji ga nije mogao vidjeti. Augustinčić je kasnije upravo

Tih su me dana često posjećivali Ivan Krajačić i Ivo Lola Ribar i njima sam ispričao što se dogodilo. Preporučili su mi da portretiram Pavelića, ako već odmah ne mogu bježati, a da ćemo honorar dati za Narodnu pomoć.⁵⁹

Zanimljivo je da ta epizoda nije zabilježena u većem broju njegovih biografskih prikaza. Sudbina toga Pavelićevog portreta nije poznata, čini se da je kasnije bista bila pretočljena. No, opis biste zabilježio je Slavko Kvaternik:

To je, po mojem sudu, remek-djelo.(...). Upravo sam se prestrašio jer mu je u bisti bila pretočena cijela duša i njegovo azijsko porijeklo.⁶⁰

Moguće je da je upravo ova Pavelićeva bista bila razlog zbog kojeg Augustinčić nije dobio Staljinšku nagradu za koju je bio predložen 1945. godine,⁶¹ mada bi tome možda jednako tako mogao biti razlog izlaganje na Vencijanskom bijenalu, gdje je predstavljao NDH, zajedno s dvanaest drugih slikara. Augustinčić je, uz Meštrovića, na Pavelićev poziv sudjelovao i u dovršenju i postavljanju spomenika

⁵⁹ Isto, 51.-53.

⁶⁰ Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika, Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb 1997., 162., 163.

⁶¹ G. MILORADOVIĆ, *Lepota pod nadzorom*, 234.

⁶² I. MEŠTROVIĆ, *Uspomene*, 322.; „Frangeš”, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, Zagreb 1995., 262.

⁶³ I[ve] Šim[AT BANOVI], „AUGUSTINČIĆ. Antun”, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, Zagreb 1983., 272.-276.

⁶⁴ J[osip] DEP[OLO], „Augustinčić, Antun”, *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 1, Zagreb 1993.

ovaj događaj naveo kao inspiraciju za svoj kip. U to su se vrijeme, može se zaključiti, Tito i Augustinčić često susretali:

Nije trebalo mnogo vremena za glineni model. Znao sam svaki detalj njegovog lika. Gledao ga svakodnevno na obedima, sastancima... Svega nekoliko „seansa”, bilo je potrebno. Za samo nekoliko dana ta plastika je završena. Tada su nas fotografirali, u nekoliko mahova snimili: Maršala kako sedi, mene kako radim.⁶⁶

Augustinčić se sjećao da su te fotografije slane na razne strane, da bi pokazale kako među partizanima ima i umjetnika. Ovaj prvi glineni model više ne postoji, kao ni reljef članova Centralnog komiteta, koji je također nastao u Jajcu. Djela su uništena u jednom bunkeru na Svilaji, gdje su bila skrivena, kada su Nijemci otkrili bunker.⁶⁷ Kasnije će Đilas napisati:

Taj prelazak s Pavelića na komunističke vođe nije tada, pogotovo njemu, izgledao tako dramatičan – prvo se moralo, drugo od volje, a i zamerke se u ratu ublažuju iz praktičnih, životnih razloga – onima koji se opredele za „našu stvar”.⁶⁸

Drugi Augustinčićev Tito, onaj poznatiji, kumrovečki, gotovo da bi sam mogao biti subjektom biografije. Mali se broj kipova može pohvaliti tako burnim životom pa i pokušajima „atentata”. Kumrovečki Tito na izvjestan je način vjeran odraz turbulentnih vremena od svoga nastanka pa do današnjih dana. Stoga bi se samo na temelju ovog kipa mogla napisati socijalna povijest Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji i nakon proglašenja samostalne Republike Hrvatske. Ova je skulptura početak formiranja kumrovečke zbirke i muzeja.

Vrhunac slave ovog kipa vrijeme je nakon Titove smrti. Tih su godina Kumrovec, rodnu kuću i spomenik, pohodile dnevno desetine tisuća ljudi. Tako ovaj kip, potpuno nezavisno od njegovih umjetničkih dosegâ, možemo promatrati kao utjelovljenje određenog vremena. Neće proći tako dugo do trenutka kada je isti kip ostao bez glave, u drugom pokušaju „atentata”. Prvi, izbjegnuto nešto ranije, mogao je imati i pogubnije posljedice (ne samo za kip, nego i za širu okolinu). Drugi je bio usmjeren samo protiv ovog simbola. Ipak, taj je događaj pokazao kako kip ima svoju čvrstu poziciju kod ljudi koji žive u njegovoj okolini. Neposredno nakon eksplozije, ljudi su dolazili ponuditi svoje Spomenice domovinskog rata ili pak vjenčane poklone – umanjene replike spomenika, kako bi se Tito obnovio.⁶⁹ I nakon smrti autora, modela, pa i države, spomenik je tako nastavio živjeti neki svoj život.

Slika 5. Izazov vremenima: Spomenik maršalu Titu Antuna Augustinčića pred Titovom rodnom kućom u Kumrovcu

⁶⁶ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, „Zagreb i ustaška ‘Nezavisna država Hrvatska’”, *Zagreb u NOB-u i socijalističkoj revoluciji. Materijali sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 29. i 30. srpnja 1970. u povodu 25. godišnjice oslobođenja grada Zagreba*, Zagreb 1971., 197.-222.

⁶⁶ Z[orica] MUTAVDŽIĆ, *Tito i umetnici*, Beograd [s. a.], 44.

⁶⁷ *Isto*, 44.

⁶⁸ Milovan ĐILAS, *Vlast i pobuna*, Zagreb 2009., 115.

⁶⁹ Osobno svjedočanstvo autorice članka.

Antun Augustinčić 1970. godine potpisao je darovnicu kojom svoja djela poklanja rodnom Klanjcu, uz uvjet da se tamo sagradi galerija. Zgrada galerije otvorena je za javnost 1976. godine uz izložbu radova koje je izabrao sam Augustinčić, a iste je godine osnovana i muzejska ustanova. Sadašnji postav Galerije temelji se na onom iz 1990. godine.⁷⁰ Galerijski postav može tek upućenom posjetitelju pružiti i dio slike o njegovom javnom djelovanju, i to prije svega kroz teme njegovih djela.

Jozo Kljaković, kao i Ivan Meštrović, spada u skupinu intelektualaca koja je za vrijeme rata emigrirala. Pred kraj života, bolestan i materijalno ugrožen, vratio se u zemlju. Godinu nakon što se vratio iz emigracije, neposredno prije svoje smrti, 1969. godine, poklonio je svoju kuću i sav inventar, zajedno s umjetničkim djelima i knjižnicom gradu Zagrebu. U zbirci se čuvaju, osim Kljakovićeve osobne pisane građe, i rukopisi Vladimira Nazora. Kuća i inventar darovani su s izričitom željom da budu uređeni u memorijalnu zbirku otvorenu za javnost.⁷¹ Što se umjetničke građe tiče, radi se od djelima nastalim nakon rata. Zanimljivo bi bilo analizirati biblioteku, u kojoj se čuvaju knjige s Kljakovićevim bilješkama i crtežima na marginama.⁷² Jozo Kljaković pripada u skupinu slikara koji se nisu izražavali samo likovno. Napisao je tri knjige, od koje su dvije objavljene, a jedna nije te velik broj članaka. Na nekoliko se mjesta čuva i njegova obimna korespondencija.⁷³

Uspomena na Vanju Radauša (1906.–1975.) čuva se i u memorijalnoj sobi u Zagrebu, koja, međutim, nije otvorena za javnost. Radauš se okrenuo socijalnoj tematici prije rata. Autor je i ciklusa crteža nadahnutog Španjolskim građanskim ratom. Pridružio se partizanima 1943. godine. Radauševu djelovanje tijekom rata svjedoči o potrebi prilagodbe umjetnika na date okolnosti: boraveći tijekom rata na oslobođenom teritoriju, Radauš nije imao prilike modelirati u glini te se okrenuo crtanju akvarela. A njih je bilo jednostavnije po potrebi i sakriti. Radauš je kasnije svjedočio da su mu radovi u više navrata bili zakopani u zemlju zajedno s arhivom ZAVNOH-a, u čijem je Predsjedništvu bio. Radauševa ratna umjetnost imala je jasnu poruku sažetu u naslovu mape drvoreza i linoreza s ratnom tematikom, nastalih za potrebe tiskanja letaka „Mi pamtimo”. Radauš je tijekom rata napravio više od 1500 crteža i 150 akvarela, a i kasniji kiparski ciklus *Tifusari* nastao je na temelju crteža iz rata.⁷⁴

Ako je nekima poznata Radauševa izuzetna društvena osjetljivost, imamo li pravo očekivati od prosječnog posjetitelja muzeja (a on je nerijetko i stranac) da bez dodatne interpretacije u potpunosti shvati što su bili umjetnikovi ciljevi i namjere? Govori li, zaista, jedna slika više od tisuću riječi i možemo li, uistinu samo temeljem slike i skulpture, a bez umjetnikovih riječi, pojmiti koliko je duboke tragove rat ostavio na Radauša ili na druge umjetnike i stavovi koji se kriju iza određenih djela? Ili bi nam postavi trebali pružiti uvid i u pozadinu nastanka radova?

⁷⁰ *Galerija Antuna Augustinčića, Katalog stalnog postava i fundusa*, (ur Slavica Marković), Klanjec 1990., 11.; <http://www.mdc.hr/augustincic/hr/povijest/index.html>.

⁷¹ Memorijalna zbirka Jozo Kljaković (u sastavu Centra za likovni odgoj Grada Zagreba).

⁷² Željka ZDELAR, „Memorijalna zbirka Jozе Kljakovića”, *Jozo Kljaković: retrospektiva: 1889–1969*, Zagreb 2009., 63.–68.

⁷³ Josip DUKIĆ, „Okvir za biografiju Jozе Kljakovića”, *Jozo Kljaković: retrospektiva: 1889–1969*, Zagreb 2009., 173.–178.

⁷⁴ Jasminka POKLEČKI STOŠIĆ, „Životopis”, *Vanja Radauš: retrospektiva*, Zagreb 2006., 203.–205.

Memorijali iz Drugog svjetskoga rata devastirani u Domovinskom ratu

Sudbina pojedinih memorijala povezala je i dva rata: kuća obitelji Ribar u Vukmaniću devastirana je tijekom Domovinskog rata, stradao je Teslin memorijalni muzej u Smiljanu, a jednako tako i dio fundacije Ivana Meštrovića. Spomen zbirka II. kongresa KPJ u Vukovaru pretrpjela je velike štete jer lokalne vlasti nisu dozvolile evakuaciju, tvrdi dr. Colin Kaiser u svom izvješću iz 1994. godine.⁷⁵

Memorijalni muzej Rade Končara, koji je djelovao u sastavu Hrvatskog povijesnog muzeja, zapušten je tijekom 1991.–1995., zgrade su oštećene u manjoj mjeri, ali je nestao dio građe, uključujući i Končareve osobni predmeti. Predloženo je da se postav pretvori u etnografski, no do danas on nema namjene.⁷⁶

Obitelj Ribar kuću je darovala karlovačkome Gradskom muzeju, zajedno s namještajem i velikim brojem dokumenata o životu i radu Ive Lole, Jurice i Ivana Ribara. Memorijalna kuća obitelji Ribar zatvorena je. Građa je bila izložena do 1991. godine. Tijekom 1991.–1995. zgrada je bila devastirana, a dio građe koji je bio pohranjen u njoj oštećen je ili otuđen. Tako je nestao jedan portret dr. Ivana Ribara, djelo Cate Dužšin-Ribar, dok je drugom portretu izrezana glava. Jednako tako, nestao je i *Portret djevojke*, rad Jurice Ribara.⁷⁷ Zgrada je i obnovljena 1995. godine, no „otuđenjem i nepovratnim uništenjem muzejske zbirke prijeratna memorijalna funkcija prostora dovedena je u pitanje”, smatra se u karlovačkom Gradskom muzeju te joj treba „definirati status i budućnost”.⁷⁸

Visoke dužnosti i znatan utjecaj odvjetnika i političara dr. Ivana Ribara, njegovo djelovanje tijekom rata i status u najužem rukovodstvu druge jugoslavenske države, ali i djelovanje njegovih sinova, osobito Ive Lole, ostavili su prepoznatljiv trag ne samo u povijesti, nego i u sjećanju. Upravo sudbina obitelji Ribar mogla bi biti upozorenje što rat donosi ljudima. Muzealizacija tragične sudbine oca i sinova trebala bi biti veliki izazov za današnju muzeologiju.

Daljnji pravac istraživanja

Nakon Drugog svjetskog rata nova država željela je svoju vlast legitimirati i putem muzejskih postava. Odmah nakon uspostave vlasti pristupilo se prikupljanju predmeta koji će pokazati djelovanje partizanskog pokreta, ali i neprijatelja. Otvarane su izložbe i muzeji, većinom po principu knjige na zidu, u kojima se prikazivalo djelovanje Komunističke partije Jugoslavije i radničkog pokreta između dva svjetska rata, partizanski pokret i rad narodnooslobodilačkih odbora te spomen-sobe ili memorijali pojedinaca, osobito narodnih heroja. Stjecajem okolnosti, prije svega darovnicama pojedinaca, otvarani su i postavi posvećeni djelovanju intelektualaca. Postavi ili dijelovi postava tada su bili masovno otva-

⁷⁵ Colin KAISER, „Izvještaj o misiji utvrđivanja činjeničnog stanja izvršenoj u ožujku 1994. godine”, *Informatica Museologica*, 24/1993., br. 1-4, 48.-53. Ovdje 49.-50.

⁷⁶ Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj: <http://www.mdc.hr/RatneStete/hr/fs-glavni.html>.

⁷⁷ *Isto*.

⁷⁸ *Strateški plan Gradskog muzeja Karlovac za razdoblje 2013.–2015.*, http://gmk.hr/download/pdf/Strateski_plan_Gradskog_muzeja_Karlovac.pdf, 11.

rani, jednako su masovno zatvarani nakon uspostave samostalne Republike Hrvatske. Dio memorijala je stradao tijekom Domovinskog rata, neki objekti prenamijenjeni su u druge svrhe, neki su se postavi i muzeji odmaknuli od povijesti i priklonili etnologiji, očito procjenjujući da je to sigurnije.

Posljednjih godina u Hrvatskoj se dosta raspravljalo i pisalo o kulturi sjećanja. Izdano je više knjiga i zbornika na ovu temu. No, rasprava kao da je dobrim dijelom zaobišla muzejsku zajednicu, iako su u susjedstvu upravo izložbe o ratu i poraću izazvale velike rasprave (*Muzej novije zgodovine u Ljubljani*). Izuzetak su ne odviše brojne rasprave potaknute otvorenjem novog postava muzeja u Jasenovcu. Propuštena je i prilika za širu javnu raspravu o novom stalnom postavu Hrvatskog povijesnog muzeja.

U skladu s navedenim okolnostima, danas je teško u našim muzejima vidjeti prikaz ratnog razdoblja i vremena koje mu je slijedilo pa je shodno tome malo toga moguće saznati o djelovanju jedne nedvojbeno važne skupine – intelektualaca – u ovom razdoblju. Možda se stoga zaista može reći, kada će nam biti bolji muzeji, biti će bolja i država.

Da bi se dobila potpuna slika, potrebno je proučiti evidencije o izložbama hrvatskih muzeja, arhivske fondove i izvješća muzeja u proteklih šest desetljeća. Aktualno stanje postava se mijenja, mijenja se i prezentacija, a osobito interpretacija, pri čemu i izbjegavanje interpretacije izražava određeni stav. Vjerujem da bi bliže upoznavanje u muzejima s osobama koje su svojim pisanjem i djelovanjem obilježili vrijeme ratnog vihora donijelo bitan doprinos hrvatskoj kulturi. Ali, da bi se krenulo dalje, možda je potrebno konstatirati današnje stanje. Nadam se da će daljnje istraživanje biti također doprinos tome.

CROATIAN INTELLECTUALS IN MUSEUMS 1939–1947: PRACTICES AND PRESENTATIONS

The paper lists museums which showcase the work of intellectuals during World War II, in an attempt to show why it is important to look into this topic more closely. The purpose of a museum is to reinforce the identity of a community it functions in through the selection of experiences they showcase. The wartime activities of the intellectuals are an example of one such selected experience. An attempt is made to determine which intellectuals have a place in museums and their permanent exhibitions and whether their inclusion reflects objective circumstances or politics. After the war, individuals were often included in permanent exhibitions because of their political loyalties during the war. After the war, there emerged many museums dedicated to the partisan movement and its prominent members. They were chosen not for the value of their intellectual work, but for their contribution to the creation of the new state. However, even during the war, the new state wished to express itself through its artistic and intellectual achievements, including exhibitions. However, it should be kept in mind that museums are often the product of circumstance and individual effort. The founding of museums was in part funded by the donations of individuals who bequeathed their houses, works, or both, to their communities or the state for that very purpose. A more detailed look at the relationship between history and museums is provided through the examples of Ivan Meštrović and Antun Augustinčić. In the Ivan Meštrović Museums we see only Meštrović the artist, and not Meštrović the politically active intellectual. The same can be said for the Antun Augustinčić Gallery. The work of both those artists was determined by the political

circumstances in which they found themselves, from the motives to the style and the museum setups should reflect that.

The fate of certain memorials connected the two wars: the Tesla Memorial Museum in Smiljan (damaged in the Croatian War of Independence) was rebuilt, unlike the house of the three Ribar brothers (who were active during World War II) in Vukmanić. Contemporary museum exhibitions showcasing the lives of intellectuals caught in the chaos of World War II reflect on us, as we speak up or keep silent, renew and rebuild, or fail to renew the ruins left behind by a past war.

The fact that few museums hold exhibitions showcasing World War II and the lives of intellectuals who lived and worked in that time proves that the period remains a part of Croatia's *difficult history*.

Keywords: museums, World War II, memorials, cultural memory

Izvori i literatura

Sophia BAKOGIANN – Evangela KAVAKLI – Alexandra BOUNIA, „Predmeti iz prošlosti, priče za sadašnjost”, *Muzeologija*, 41–42/2004.–2005., 113.–122.

Darko BEKIĆ, *Vojin Bakić ili kratka povijest kiposlavije*, Zagreb 2006.

Lucija BENYOVSKY, *Ivan Goran Kovačić i njegov zavičaj*, Zagreb 2003.

Josip DUKIĆ, „Okvir za biografiju Joze Kljakovića”, *Jozo Kljaković: retrospektiva: 1889–1969*, Zagreb 2009.

Milovan ĐILAS, *Vlast i pobuna*, Zagreb 2009.

Enciklopedija hrvatske umjetnosti, Zagreb 1995.

Galerija Antuna Augustinčića, Katalog stalnog postava i fundusa, (ur. Slavica Marković), Klanjec 1990.

Ljiljana GAVRILOVIĆ, *Muzeji i granice moći*, Beograd 2011.

Slavko GOLDSTEIN – Ivo GOLDSTEIN, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, Zagreb 2011.

Hrvatski biografski leksikon, sv. 1, Zagreb 1983.

Hrvatski biografski leksikon, sv. 3, Zagreb 1993.

Hrvatska opća enciklopedija, sv. 10, Zagreb 2008.

Ankica PANDŽIĆ (ur.), *Stoljeće promjena: Hrvatski povijesni muzej, Zagreb [prosinac 2000. – 2001]*, Zagreb 2000.

Rhea IVANUŠ – Nataša MATUŠIĆ, „Zbirka fotografija, filmova i negativa”, *Museum 1846.–1996.*, (ur. Maja Škiljan), Zagreb 1996.

Dolores IVANUŠA, *Hrvatska likovna umjetnost u Narodnooslobodilačkom ratu (crteži i grafika): izložba, Kraljevo, listopad 1987*, Zagreb 1987.

Dolores IVANUŠA, „Likovna zbirka 20 stoljeća”, *Museum 1846.–1996.*, (ur. Maja Škiljan), Zagreb 1996.

Dolores IVANUŠA, *Umjetnost hrvatskog antifašizma*, Zagreb 1994.

Fikreta JELIĆ-BUTIĆ: „Zagreb i ustaška „Nezavisna država Hrvatska”, *Zagreb u NOB-u i socijalističkoj revoluciji. Materijali sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 29. i 30. srpnja 1970. u povodu 25. godišnjice oslobođenja grada Zagreba*, Zagreb 1971., 197.–222.

Colin KAISER, „Izvjestaj o misiji utvrđivanja činjeničnog stanja izvršenoj u ožujku 1994. godine”, *Informatica Museologica*, 24/1993., br. 1-4, 48.–53.

Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika, Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb 1997.

- Durđa KNEŽEVIĆ, „Budući postav Muzeja revolucije naroda Hrvatske ili Muzeja suvremene povijesti u Hrvatskoj”, *Informatica Museologica*, 1989., br. 1/2, 46.-47.
- Boris KOROMAN, „Mijo Mirković – Mate Balota u Raklju (Istra): aspekti muzealizacije književnosti i teksta”, *Muzeologija*, 43–44/2006.–2007., 325.-339.
- Nataša MATAUŠIĆ, „Otok Vis – memorijalni muzej – Titova špilja jučer, danas, sutra”, *Autentičnost i memorijalna mjesta: problemi, potencijali, izazovi*, Kumrovec 2005., 112.-121.
- Marc MAURE, „Mirror, Window or Showcase? The Museum and the Past”, *ICOFOM Study Series – ISS 35*, Munich – Alta Gracia 2006., 347.-348.
- Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1993.
- Goran MILORADOVIĆ, *Lepota pod nadzorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*, Beograd 2012.
- Z[orica] MUTAVDŽIĆ, *Tito i umetnici*, Beograd [s. a.]
- Muzeji, galerije i zbirke u SR Hrvatskoj*, Zagreb 1981.
- Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, *U skladu s marksizmom ili činjenicama*, Zagreb 2013.
- Martina PERIĆ (sastavila), „Kronologija života i rada. Marija Jurić Zagorka”, <http://zagorka.net/kronologija-zivota-i-rada/>
- Jasminka POKLEČKI STOŠIĆ, „Životopis”, *Vanja Radauš: retrospektiva*, Zagreb 2006., 201.-211.
- Tomislav ŠOLA, *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji. Prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb 2003.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti*, München – Barcelona 1982.
- Bogdan RADICA, *Živjeti nedoživjeti II*, München – Barcelona 1984.
- Stevo RELJIĆ – Đuro MIHALJČIĆ, *Dr. Ivan Ribar i sinovi*, Zagreb 1974.
- Milko RIFFER, *Grad mrtvih. Jasenovac 1943.*, Zagreb 2011.
- Drago ROKSANDIĆ, „Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske (Topusko, 25.-27. lipnja 1944.): iskustvo i aproprijacije”, *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., 97.-118.
- Ante SMITH PAVELIĆ – Bogdan RADICA, „Zadnji Meštrovićev pohod Hrvatskoj”, *Hrvatska revija* (Buenos Aires), prosinac 1962., sv. 4 (48), 319.-332.
- Ivan ULDRIJAN – Ivan MIKELNIĆ, „Vodič kroz Muzej bl. Alojzija Stepinca u Zagrebu: Učionica svjedočanstva vjere i povijesti”, http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=13332.
- Upute za prikupljanje materijala iz Narodno-oslobodilačke borbe za Muzej narodnog oslobođenja*, Zagreb 1945.
- Željka ZDELAR, „Memorijalna zbirka Joze Kljakovića”, *Jozo Kljaković: retrospektiva: 1889–1969*, Zagreb 2009., 63.-68.
- Višnja ZGAGA (ur.), *Vodič kroz hrvatske muzeje i zbirke*, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb 2011.

Mrežni izvori

- Posjet muzejima u Hrvatskoj 2011. g., http://www.mdc.hr/UserFiles/Image/projekti/statistika/Posjet_muzejima_%202011_posjecenost.pdf
- Ratne štete na muzejima i muzejskoj građi u Hrvatskoj, <http://www.mdc.hr/RatneStete/hr/index.html>
- Strateški plan Gradskog muzeja Karlovac za razdoblje 2013.–2015.*, http://gmk.hr/download/pdf/Strateski_plan_Gradskog_muzeja_Karlovac.pdf
- http://www.molat.net/o_otoku.php

Ivan Goran Kovačić i njegov zavičaj, <http://www.hismus.hr/hr/izlozbe/aktualne-izlozbe/ivan-goran-kovacic-i-njegov-zavicaj-2003-lukovdol>

Povijest Galerije, <http://www.mdc.hr/augustincic/hr/povijest/index.html>

<http://www.mdc.hr/hr/mdc/knjiznica/katalog-knjiznice/?a=&n=&i=Muzej%20revolucije%20naroda%20hrvatske&cvg>